

Наталена КОРОЛЕВА
3.03.1888 – 01.07.1966

*«Це – чудо пустині, сину. Чудо постійне й вічне.
Нічого не росте в ній, крім духа. В самотності
зростає душа, могутнішає й дужчає. Вловлює
вона в пустині мовчазний голос Божий, що в
містах великих заглушений рухом великим...»*

З повісті «Предок»

Катерина УСАЧОВА,
кандидат філологічних наук,
Національна академія внутрішніх
справ України

СВІТ ЛЕГЕНД НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ

УДК 821.161.2"19" Королева

Авторка статті подає біографію Наталени Королевої й загальну характеристику її творчості, стверджуючи, що світ переказів, легенд був питомим для української письменниці. Також дослідниця акцентує на католицькому контексті творчості Наталени Королевої, її відданості українській справі.

Ключові слова: біографія, історія, легенда, агіографія, Євангеліє, католицька традиція, еміграція.

Наталена Королева не була україночку за походженням. Лише кілька років прожила вона на українських теренах, мало писала на суто українські теми. А проте, зачарована «глибиною» та «первісними пластами» [17; 53] української мови, невтомно вдосконалювала її. У цьому письменниці допомагав чоловік – письменник та громадський діяч Василь Королів. Годі й казати, що прихід саме в українську літературу, коли іспансько-польське походження та французьке громадянство давали Наталені змогу реалізувати свій хист в інших європейських літературах, був свідомим вибором. Характерно, що на цей вибір вплинув також «обов'язок лицаря до скривдженого і поневоленого народу», адже рід та належність до нього були головними чинниками світогляду письменниці.

Наталена Королева нерідко характеризувала себе як «останню з роду», маючи на увазі як рід матері, так і рід батька. Її мати – Марія Клара де Кастро Лясерда і Мединаселі Фернандес де Кордоба і Фігероа – була нащадком кількох старовинних іспанських фамілій, представники яких не раз ставали королями Іспанії та Португалії, а також мали кровну спорідненість зі св. Домініком. Батьки Марії Клари померли ще до її шлюбу, брат Євгенію та молодша сестра Інесс дітей не мали. Батько Наталени – граф Адріан Георг Дунін-Борковський – належав до старовинного польсько-українського роду. Батько Адріана, Адам, ще молодим загинув під час поль-

ського повстання 1863 р. проти Росії. Мати Адріана – Теофілія, литвинка з роду Довмонтовичів, вивезла 4-річного сина до Франції, де він виріс, здобув освіту і став французьким громадянином та членом Французької академії наук як учений-ентомолог.

Крім родинних гербів: материного, на якому були зображені Кастильська Вежа й Арагонський Лев, та батькового, що містив зображення Білого Лебедя, Наталена успадкувала також безліч фамільних легенд. Протягом життя вона додавала до них власні, пов'язані з місцями перебування та людьми, з якими її зводила доля. Легендарним було вже саме місце її народження – містечко Сан-Педро де Карденья біля Бургоса, батьківщина знаменитого іспанського героя – лицаря Ель Сіда Кампеадора.

Граф Дунін-Борковський та юна іспанська графеса Марія Клара познайомилися на французькому курорті Біарриц і після одруження переїхали жити в Іспанію. 3 березня 1888 р. в них народилася донька, яка за іспанським шляхетським звичаєм при хрещенні отримала низку імен: Кармен Фернанда Альфонса Естрелла Наталена. В документах дівчинку записали за родовими прізвищами матері (така була вимога іспанських родичів), після нього йшло прізвище батька. Материним дівочим прізвищем Наталена користувалася до свого одруження, а потім нерідко вживала як псевдонім та в автобіографічній прозі. Так само вона чинила й зі своїми іменами.

Мати померла через п'ять годин після народження дитини, тож Наталена бачила її лише на портреті, який батько мав при собі все своє життя. Засмучений смертю дружини, Адріан не захотів бачити дочку й подався у тривалі наукові подорожі до Африки, в Індію, на Цейлон. Офіційним опікуном дівчинки став її дядько Євгеніо, але, будучи офіцером королівської гвардії, сам він доглядати племінницю не міг, тож її забрала до себе бабуся Теофілія, що саме приїхала до Іспанії на хрестини онуки. Отже, перші чотири роки свого життя майбутня письменниця провела в маєтку на Волині, що її Наталена пізніше назве «гніздом легенд» [12; 217]. Тут вона вперше почула українську мову. Своїх перших «учительок» – зелярку бабу Северину та подругу дитячих, а потім юнацьких років сирітку Марусю – Наталена завжди згадувала з теплотою і вдячністю.

Бабуся померла, коли дівчинці не виповнилось і п'яти років, тож удруге осиротілу Наталену знову забрав дядько Євгеніо, після довгих пошуків розмістивши в монастирі-пансіоні Нотр дам де Сіон у Піренеях. Шість років виховання в монастирі справили на дівчинку незабутнє враження та сформували її непохитно католицький світогляд. Одинадцятирічну Наталену (тоді її називали Карменсітою або Естреллітою) з монастиря забрала тітонька Інес, яка саме закінчила навчання і вийшла заміж за викладача Мадридського університету дона Лоренсо. Крім того, в Мадриді дівчинкою опікувалася двоюрідна тітка, придворна дама королеви-регентки Марії-Кристини, донья Касильда Мединаселі.

Наступні шість років Наталена жила в Мадриді, де мала вільний доступ до королівського двору і товаришувала з майбутнім королем Альфонсо XIII, а також у Севільї та в Бургосі, де закінчувала освіту в гімназії та під опікою двох дядьків-учених (Євгеніо, вийшовши у відставку, займався теологією, висвятився на священника, певний час був бібліотекарем у Ватикані) вивчала мови (зокрема арабську), філософію, історію, мистецтво, медицину, вчилася писати вірші латиною та іспанською; опанувала верхову їзду та володіння холодною і вогнепальною зброєю; захопилася археологією та малярством; під орудою тітки Інес займалася музикою й вокалом. Пізніше Наталена Королева з усміхом згадувала, що, отримавши таку нетипово жіночу освіту, зовсім не вміє шити, вишивати, в'язати, а готувати навчилася в досить зрілому віці в еміграції.

Незабаром від туберкульозу померла й тітка Інес. Про самотню дівчину раптово згадав рідний батько. Граф Дунін-Борковський на той час удруге одружився з Людмилою Лось, що походила зі старовинного чеського графського роду. Цілком можливо, що в такому розвитку подій, крім пробудження приспаних батьківських почуттів, відіграло роль і бажання графині Дунін-Борковської побачити пасербицю. 1904 р. Наталена за згодою свого опікуна дядька Євгеніо переїжджає до Києва, де перебував її батько.

Стосунки між двома жінками в ці перші роки були напруженими. Мачуха упереджено ставилася як до Іспанії та її традицій, так і до католицького виховання Ноелі (так називала її на французький манер). Життя та вдачу пасербиці вона хотіла підлаштувати до знайомого і любого їй великосвітського оточення, тож дівчину на рік віддали до Інституту шляхетних дівчат. Попередньо Наталені довелося вивчати важку для неї російську. Значно легше вдалося відновити знання розмовної української мови, частково цьому сприяла любов батька до української культури та поновлене товаришування з Марусею. В Інституті Наталена мала нагоду вчитися музики в Миколи Лисенка, пізніше була ученицею художника Сергія Світославського, приятелювала з диригентом Олександром Кошицем, часто відвідувала Києво-Печерську лавру – ходила «одягнена в українське вбрання» на «влови легенд», що їх розповідали прочани [12; 239].

Можна припустити, що в цей час Наталена почала вивчати також польську та чеську мови. Пізніше вона згадувала, що мачуха, не маючи власних дітей, сприймала пасербицю як дочку, вчила своєї рідної чеської мови, чеської історії, літератури, музики. Проте такі доброзичливі взаємини були справою майбутнього. Після переїзду родини до Санкт-Петербурга почалися конфлікти. Мачуха примушувала пасербицю провадити світське життя й підшукувала їй нареченого – ним мав стати ротмістр Кисілевський, про згоду нареченої ніхто й не питав. Сама ж Наталена повністю поринула у вивчення археології, живопису та співу.

За досить короткий період дівчина закінчила Петербурзький археологічний інститут, де здобула ступінь доктора. Імовірно, в цей час вона також брала участь у розкопках у Вірменії, а також у Криму, «шукаючи там слідів грецької й римської культур» [11; ч. 9, арк. 2]. Крім того, Наталена відвідувала Академію мистецтв у Петербурзі, де навчалася в Іллі Рєпіна та згодом отримала диплом «вільного художника». Вона ще встигала брати уроки співу в консерваторії у знаменитого оперного співака Олександра Мишуги. Не дивно, що за такої активності у невеличкій худорлявої дівчини загострюються проблеми зі здоров'ям – серцева хвороба, у цей час у неї підозрюють туберкульоз. Проте сама вона в поганому самопочутті передусім звинувачувала вогкий петербурзький клімат та нудні світські обов'язки. Але все це не таке вже й важливе на тлі вирішальних конфліктів.

Попри протидію родичів дівчина успішно дебютує на сцені імператорського Михайлівського театру, після чого отримує головну роль у «Сафо» Альфонса Доде та ангажемент до французького театру Gumpase, що саме гастролював у Петербурзі. Підписання контракту призвело до скандалу й цілковитого розриву з родиною після того, як на балу Наталена познайомилася з перським дипломатом князем Іскандером Гакгаманіш ібн Курушем із роду Ахе-

мендів і закохалась у нього. Дуель нареченого і коханого закінчилася без кровопролиття, але заручини були розірвані, а дівчина змушена була покинути столицю.

За спогадами Наталени, вона подалася до Києва з метою вирушити до Персії й там вийти заміж за князя Іскандера. У Києві випадково зустрілася з дядьком Євгенію, що після мандрівки Святою Землею вирішив розшукати племінницю. Зустріч не змінила планів Наталени, вона їде до Персії та оселяється в родині Іскандера. Неджму (так називав її князь та його сім'я) прийняли радо й сердечно, вона знайомиться із зороастризмом, що його сповідували майбутні родичі. Проте думка про необхідність заради шлюбу змінити власне віросповідання викликає в дівчини неймовірний спротив, і вона втікає. Спочатку, перевдягшись, із караваном дістається Індії, звідти мандрує назад до Іспанії.

З 1908 р. Наталена живе в Севільї з дядьком Євгенію, потім у Мадриді з дядьком Лоренсо, малює, відвідує лекції в Мадридському університеті, де вивчає археологію та маврознавство. Вочевидь, багато подорожує Іспанією та Францією, зокрема збираючи легенди про святий Грааль та «Гору Спасіння». До цього періоду належить перша, відома зі спогадів письменниці, публікація Наталени – переклад з української («бо ніхто тоді не міг перечитати, що то за мова» [10; 16]) на французьку стародавнього документу отців Василіан, який було надруковано в часописі «La Croix» під псевдонімом Frere Jean («брат Іван»). Тоді ж у Мадриді відновлюється давнє знайомство Наталени з королем Альфонсо XIII. Захоплення короля подругою дитинства серйозно занепокоїло королівський двір. Мати Альфонсо наказала Наталені або піти в монастир, або покинути Іспанію.

Влітку 1911 р. Наталена з дядьком Євгенію переїхала до Парижа, де в Сорбонні продовжила вивчати археологію. Тут вона також знайомиться із медициною, «щоб подавати першу поміч, коли на розкопках трапляється якась біда» [13; 60]. Одночасно з групою вчених-археологів їздить на розкопки до Єгипту та в Помпеї, а у вільний час у Неаполі та Венеції співає в опері й робить перші кроки у французькій літературі. Пізніше Наталена писала, що на думку про письменство її наштотхнув визначний співак Матіа Баттістіні [1; 184].

Про перші французькомовні твори Наталени майже нічого не відомо, крім приблизного переліку видань, з якими вона співпрацювала. Цілком можливо, що значна частина тодішніх її публікацій має науково-археологічний та релігійний характер. Проте до писання художніх творів французькою мовою Наталену заохочували давні приятелі її батька: Анатоль Франс та астроном Каміль Фламмаріон. Існують опосередковані свідчення про видрукування у Варшаві під псевдонімом К.Валевська польськомовну збірку легенд.

Незадовго до початку Першої світової війни Наталена отримала листа від батька: важко хворіючи,

він хотів востаннє побачити дочку. Граф Адріан у цей час перебував у Києві, куди приїхав із метою розпорядитися повернутими родині маєтками, що були конфісковані російським урядом після польського повстання. До Києва Наталену супроводжував дядько Євгенію. Тут вона доглядає батька, паралельно цікавиться розкопками Ярославового двору біля Десятинної церкви, також грає в Київському театрі на прохання головного режисера замість хворої актриси. Через війну Наталена не змогла виїхати з країни, тож вона нострифікувала французький диплом доктора медицини та вступила до російського Червоного Хреста.

У 1915 р. Наталена знову зустрічає князя Іскандера Гакгаманіш ібн Куруша. Спалахують колишні почуття. Щоб переконати кохану у своїй відданості, князь переходить у римо-католицьку віру, вони одружуються. За півроку Іскандер гине на фронті. Молодший брат Заураб забрав його тіло на батьківщину (на схилі літ Наталена згадувала, що ще під час війни встигла побувати на могилі чоловіка), а молода вдова повернулася на фронт. Згодом її буде кілька разів тяжко поранено. Вона отримала Георгіївський хрест «За хоробрість». Тоді ж втратила двох близьких людей – у Києві помер батько, на фронті від тифу загинув дядько Євгенію. Ледве видужала після тяжкої хвороби і сама Наталена – після війни в неї залишилися проблеми зі слухом, що унеможливило спів в опері, та позитивна хвороба ніг.

Важко сказати напевно, коли саме Наталена повернулася до Києва. З її спогадів відомо, що 1919 р. вона деякий час працювала перекладачем у Міністерстві закордонних справ УНР. Проте мачуха, єдина на той час жива її родичка, всім серцем прагнула повернутися на землю своїх предків, у вільну Чехію, тож записала до репатріантів себе та «свою дочку». У документах на виїзд Наталену оформили як Наталію Ковалевську. Під час важкої дороги Людмила Дунін-Борковська застудилася й померла, тож осиротіла, зовсім самотня, без жодного «коріння» Наталена вирішила їхати вперед – до Чехії. У Празі до неї поставилися тепло, навіть співчутливо, видали документи як чеській репатріантці й запропонували тимчасову роботу перекладачки в Міністерстві закордонних справ Чеської Республіки.

У Празі відбулася зустріч Наталени з письменником та громадським діячем Василем Королевим, на той час аташе УНР у Чехії. Він умовив її перейти на посаду перекладачки до української місії. Наталені було вже за тридцять, Василь був старший на дев'ять років. Вони пережили бурхливу молодість та на час зустрічі були вдівцями, проте обоє цікавилися малярством, літературою, стародавніми пам'ятками мистецтва [1; 178]. Незабаром вирішили побратися, як підсумовувала потім Наталена: «мали ми і добрі, і тяжкі дні. Але більше біди» [6; 18]. Після знищення УНР залишилися без роботи, матеріальні умови все погіршувалися. Подружжя було змушене перебратися з мальовничого містечка

Бехин до крихітного будинку в Увалах під Прагою. Попри загострення давніх хвороб обоє змушені тяжко працювати, щоб заробити на прожиття. Василь читає лекції в Українській господарській академії в Подебрадах, багато пише. Наталена, окрім господарських робіт, починає займатися літературними перекладами та художньою творчістю.

Однією з перших надрукованих україномовних робіт Наталени Королевої (всі свої публікації до 1925 р. вона підписує як Ковалівська-Королева) був кишеньковий чесько-український словник за редакцією професора Степана Смаль-Стоцького, виданий у Празі 1920 р. За два роки Іван Огієнко друкує в Тарнові переклад з латинської мови життя св. Варвари. Ще за рік у Жовкві опубліковано переклад з латини «Наслідвання Христа» Томи Кемпійського, що над ним Наталена працювала тривалий час. Переклади письменниця не полишала й потім, так, у 30-ті рр. вона переклала з іспанської (старокастильської) мови «Дорогу досконалості» св. Терези. Є підстави вважати, що публікувала переклади з французької під псевдонімом Н.Чужа, навіть уклала так і не надрукований потім французько-український словник.

Водночас Наталена робить перші кроки в українській літературі. Те, що такі спроби не були випадковими, свідчать спогади самої письменниці: «По-українському почала писати з року 1919, коли познайомила, а потім і одружилася з доктором Королевом. Він умовив мене таки кинути французьку літературу, бо ж “у французів багато авторів, авторів оригінальних, а українська література – ще вбога...” Він навчив мене української літературної мови, навчив засобам, як писати» [10; 16]. Крім того, вдосконаленню української мови Наталени сприяло тривале спілкування та періодичне листування з Іваном Огієнком від 20-х до 50-х рр. ХХ ст.

Не менш важливими були й внутрішні причини: відчуття нової життєвої мети та власної причетності саме до української справи. «Чому я стала українською письменницею? Бо як побачила Волинь, то закохалася в екзотиці. А як побачила Київщину – власне Київ з його соборами, народом, то не могла позбутися думки – ні, пересвідчення, що ці люди – нащадки стародавньої Еллади. На березі Чорного моря ще більш у цьому впевнилась. Стала збирати старі легенди, рівняти їх з тим, що писав Геродот, що розповідали арабські автори. Так блудний лицар знайшов свою духову землю, свій чарівний перстень, щоб сповнити істотне завдання у житті: творити мистецькі цінності для добра української нації, якій вірно служили колись члени родини Дунін-Борковських» (з листа до О.Копач від 6 січня 1958 р.) [4; 15].

Перше з відомих надрукованих україномовних оповідань Наталени Королевої – «Гріх», пізніше відоме як «Спокуса», – вміщено у віденському часописі «Воля» за 1921 р., але далі її твори публікувалися головним чином у галицькій пресі (співпрацю-

вала також із чеськими виданнями, але всі відомі нині публікації є перекладами україномовних творів). Наступне оповідання було опубліковано 1923 р., ще одне у 1925 р. Лише у 1926–1927 рр. починається невелика за обсягами, але стабільна співпраця письменниці з часописами «Літературно-науковий вістник», «Жіноча доля», «Життя і знання», «Нова хата».

З «Літературно-науковим вістником» та його редактором у 20–30-х рр. Дмитром Донцовим пов'язана ще одна зі загадок творчості Наталени Королевої. У 60-х рр., коментуючи публікації про себе та свою творчість, вона писала: «Авторка ж не протестує у пресі, коли їй “нав'язують” думки, яких вона не тільки ніколи не мала, але й мати не могла! Як, напр. <...> що “авторка щораз більше причаює своєю творчістю до українських берегів” (про “Легенди старокиївські”, які були написані ще до Першої світової війни для... французької преси! А потім були відкинені в Галичині, як “не маючі нічого спільного з Україною” за словами п. Д.Донцова! І вийшли друком лише в 1942 р., бо авторка нічого іншого тоді в своїй теці не мала!» [12; 174, 175].

Перевірити це твердження фактично неможливо – рукописи або чернетки текстів не збереглися навіть у самої письменниці (про це свідчить, зокрема, листування з О.Бабишкіним). Проте підтвердження словам Наталени можна знайти в самому циклі «Легенди старокиївські», а саме – в його тематичній та сюжетній окремішності серед усієї іншої прози авторки. Герої та мотиви збірки становлять окремий у творчості письменниці тематичний комплекс: більше Наталена Королева ніде не відтворюватиме ні сюжетів найдавнішої української історії та фольклору, ні персонажів античної та слов'янської міфології як повноцінних художніх образів (в інших творах міфологія – це лише риса світогляду персонажів, одна з історичних реалій відтворюваної доби).

Звертає на себе увагу поділ 25 оповідань збірки на дві книжки. Навряд чи він був механічним, оскільки начебто однакові тематично твори потрапили до різних частин. Якщо ж проаналізувати джерела творів (більша частина сюжетів заснована на відомих текстах: «Києво-Печерський патерик», «Літопис Руський», «Мельпомена» Геродота, агіографія), можна помітити, що перша частина містить здебільшого оповідання-легенди, друга – оповідання-перекази. У першій книжці «Легенд» провідною темою є християнство: його доля на теренах Русі, чудеса, святі, співвідношення зі стародавніми міфами. У другій переважає тема любові до батьківщини: походження, населення, героїка, традиції, звичаї та вірування праукраїнської землі превалюють навіть у початково релігійних чи міфологічних сюжетах.

Можна припустити, що ці оповідання писалися з метою репрезентувати українську давню культуру, духовність та історію в Європі з погляду іноземки, яка трактувала Україну передусім як «уламок» античного світу, оскільки була за фахом археологом

і воліла писати винятково про те, що знає. Міфопоетичні, чарівні, а водночас і побутово-археологічні, підкреслено аполітичні та дещо космополітичні оповідання зі збірки «Легенди старокиївські» сильно контрастували з історіософськими та літературознавчими поглядами Д.Донцова, тож не дивно, що він відмовився їх друкувати. Постає питання, чому Наталена Королева не спробувала відіслати «Легенди» до іншого часопису. Може, вважала думку Донцова типовою для українства, а може, вирішила доповнити та вдосконалити ці твори? Питання про причини відмови від друку і датування цих оповідань залишаються відкритими.

У друкованому доробку письменниці 20-х рр. помітно переважають історично-біографічні нариси («Фарао Тут-Анх-Амон», «Матія Баттістіні» тощо) й етнографічно-побутові розвідки («Взуття», «Щасливі й нещасливі дні» та ін.). Художні оповідання, видані у 20-ті рр., засвідчують їхній зв'язок з біографією авторки: майже всі вони постають або з особистих вражень чи спостережень «з життя» («Східна казка», «Християнин»), або з переповідань казок та легенд, які Наталена Королева збирала замолоду («Мадярська казка»). Характерно, що чимало цих оповідань має підзаголовок «З пам'ятної книжки».

Поліпшення матеріальних умов у другій половині 20-х рр. дало змогу подружжю придбати власний будиночок на околиці міста Мельник, де Василь і Наталена прожили все своє життя та приймали багатьох визначних гостей (М.Садовський, Є.Маланюк, Олександр Олесь; є свідчення, що, перебуваючи у вигнанні, колишню кохану відвідав Альфонсо XIII). Але вже на початку 30-х рр. знову почалися проблеми. У своїх спогадах Василь Королів звинувачував у цьому і світову економічну кризу, і мстиві інтриги колишніх земляків, що розсварили подружжя з багатьма галицькими та чеськими знайомими. Стати на ноги вдалося лише тоді, коли Василь почав розмальовувати церкви на Закарпатті. Наталена допомагала чоловікові (робила ескізи ікон) і нарешті могла забезпечувати собі «досить дорогу бутафорію письменниці – тепло в хаті, світло, ленти на машинку й таку їжу, що її приладження не триває довго, а ще й – найдорожчу річ – книжку» [5; 5].

Від 1933–1934 рр., великою мірою завдяки часопису «Дзвони», твори письменниці починають друкуватися часто й регулярно. Лише протягом шести років спочатку в періодиці, а потім й окремими книжками публікуються: повісті «1313», «Без коріння», «Предок»; збірки «Во дні они» та «Інакший світ»; фрагменти (принаймні, так зазначається у примітках) повісті «Золоте серце» та роману про Мойсея, а також численні оповідання. Крім того, у 1939 р. часопис «Дзвони» починає публікувати роман «Quid est veritas?», проте не завершує через початок війни. До цього переліку варто додати та-

кож повість «Останній бог» (продовження повісті «Сон тіні»), про яку Наталена Королева писала у 1958 р.: «Ця моя праця ще не друкowana, бо прийшла Друга світова війна, Видавництво хотіло, щоб я писала “на політичні теми”... І я замовкла аж до цього часу...» [10; 16].

Побіжний огляд художньої прози письменниці цього періоду наводить на думку про неймовірне розмаїття форм, жанрів та сюжетів. Проте уважне прочитання текстів допомагає, з умовністю, яка неunikна при будь-якій класифікації мистецьких творів, поділити їх на «спогади» і «легенди», що збігається з розмежуванням творів на «автобіографічні» й «екзотичні» в О.Моха, за жанрово-тематичним поділом – на «художньо-автобіографічну прозу» і «художню прозу християнсько-моралізаторського спрямування» [3; 16, 85] у І.Голубовської. Проте в деяких випадках ці два «напрямки» прози письменниці стають неподільними, оскільки легенда чи казка може бути вписаною як вставний чи паралельний сюжет в автобіографічний твір («Маврські струни» та ін.).

«Екзотичну» або «християнсько-моралізаторську» прозу Наталени Королевої її сучасники залічували до історичної белетристики, та й сама вона характеризувала себе як «письменницю історичних повістей», чиє завдання – «утворити атмосферу того часу, про який пишу: дати їй відчуття читачеві!» [12; 261]. Чи не єдиними справді історично конкретизованими творами в усьому доробку авторки є повісті «Сон тіні» та «Останній бог», що спираються на конкретні факти та події з життя Римської імперії II ст. н. е. Проте вигадана сюжетна лінія кохання танцюристки Ізі та улюбленця імператора Адріана Антіноя, а також відтворення поглядів та побуту мешканців тогочасної Олександрії перетворює повість «Сон тіні» на художньо довершенішу порівняно з повістю «Останній бог». У другій частині діалогі фактично відсутній єдиний сюжет, є окремі завершені сцени (частина з них своєю основою має перекази), розташовані відповідно до історичної хронології від 130 до 138 р. н. е.

Значно природніше письменниця відтворювала історичні події, пов'язані з її родом, прикладом чого й слугує повість «Предок». Зі світової історії в ній змальована лише одна подія – смерть короля Феліпе I та подорож збожеволілої від горя королеви Хуани з тілом чоловіка по церквах у надії на його воскресіння. Авторка зображує світогляд і реалії життя іспанської знаті, ченців-пустельників, сарацинів, мешканців Волині у XVI ст. Усі ці окремі сюжети поєднані між собою мандрівкою лицаря Карлоса де Лачерди в пошуках духовного відродження. Попри те, що письменниця характеризує свій твір як історію «з родинних анналів» [10; 16], твір швидше за все являє собою своєрідний «родинний переказ», який засновується на «легендах роду» [12; 174]. Серед них два ключові перекази, присвячені прокляттю родів де Кастро та Дунін-Борковських. Авторка проєціює їх на власну долю.

* Що є істина? – латин.

Загалом «історичність» більшості текстів Наталени Королевої полягає в тому, що в них майстерно, прискіпливо й докладно відтворюється побут, звичаї, погляди, вірування, обставини життя людей певної країни в певну добу. Власне, громадянська історія у творах письменниці практично не задіяна (в окремих випадках можна говорити про сюжети, що ґрунтуються на історичних переказах). Дещо інакшою є ситуація зі священною історією. Цілком очевидно, що Наталена Королева вважала біблійні, насамперед євангельські події невід'ємною частиною світової історії. З іншого боку, для своїх «новозавітних» творів письменниця не запозичує готові, сформовані ще в Біблії сюжети, а наближає їх до апокрифів (ідеться про християнські легенди на біблійну тематику, тобто тексти, що дозволені Церквою для читання, позаяк усі твори Наталени Королевої відповідають канонам християнського віровчення, орієнтуються на норми християнської моралі та євангельської етики).

Передусім маю на увазі збірку «Во дні они», а також оповідання, написані після 1935 р. (два з них увійшли до перевиданої збірки 1948 р.). Перше, на що звертаємо увагу в «новозавітних» творах Наталени Королевої, – це системне бачення Євангелія. Письменниця прискіпливо дотримується точності у відтворенні згаданих у Новому Завіті місць та обставин, так що до кожного твору на рівні фрази чи натяку вписано безліч найдрібніших інтертекстів із різних євангельських частин. Усі відомі за Євангеліями події подано наче «зі споду», очима другорядних, порівняно з Ісусом, персонажів. Власне, оці «другорядні», названі та безіменні постаті Євангелій становлять в оповіданнях багатолику галерею характерів – обличчя юрби, серед якої жили Христос та його мати Марія, – єдині цілком знеособлені у творах новозавітні постаті, читач їх бачить винятково через сприйняття навколишніх.

Більшість оповідань будується за схожим принципом – авторка зосереджує увагу на внутрішній та зовнішній мотивації вчинків героя, інколи текст навіть закінчується прямою цитатою зі Святого Письма. Цікаво, що в деяких творах мотивація поведінки героя у своїй основі має одну із притч Ісуса («Драхма», «На Лазаревім хуторі»), деякі оповідання взагалі є інтерпретаціями самих притч («Лік»), іноді в них змальовуються епізоди з життя якщо не самого Ісуса, то найближчого його оточення. Ймовірно, тому Наталена Королева називала свої «новозавітні» твори «радіше рамцями до євангельських оповідань» [4; 18].

До «біблійних» творів належить і роман «Quid est veritas?». У ньому відтворено чимало згаданих у Новому Завіті персонажів, проте сам сюжет побудовано не на євангельській історії, хоча вона легкопрочитуваним пунктиром і проходить за «лаштунками» роману (у спогадах чи враженнях героїв), що дає змогу співвіднести кожен з епізодів твору із життям Ісуса Христа.

Роман має дві ключові сюжетні лінії – історії Марії Магдалини та Понтія Пилата. Саме через сприйняття та у зв'язку з цими двома постатями подається решта образів, подій та ідей твору. Можна говорити про два поля роману: релігійно-агіографічне і побутово-історичне. Образ Маріам з Магдали ґрунтується на агіографічній літературі та агіографічних легендах (переважно південнофранцузьких), тим часом постать Понтія Пилата, як і постаті інших історичних або таких, що подані як історичні, героїв мають за джерело скупі відомості про них. Безперечно, такий поділ не абсолютний. Зокрема, сам Понтій Пилат наприкінці твору перетворюється на святого з легенди, але умовність такого переходу відзначає сама письменниця.

Фактично роман «Quid est veritas?» створює широкий контекст аксіоматичної для Наталени Королевої новозавітної історії. У творі маємо алюзії як на гностичні твори, зороастрійські та кельтські вірування, так і містичну символіку деяких мотивів середньовічних легенд про Грааль. Наталена Королева як «добра католичка» [7; 505] у примітках до цього та багатьох інших творів завжди наголошувала, що навіть коли вона використовувала «нехристиянські» мотиви, то робила це винятково з художньою метою: або задля відтворення «атмосфери часу», або як доповнення, контекст до вчення Ісуса Христа, що не тільки в романі «Quid est veritas?», а й в усій творчості письменниці слугує синонімом Істини.

Зважаючи на особливе ставлення Наталени Королевої до Нового Завіту, не дивно, що образи та події Старого Завіту практично не відображені в її творчості. Чи не єдиним винятком є твір «Мезу, жрець Амонів», присвячений честолюбним планам юного Мойсея як небожа фараона та учня єгипетських жерців. Авторку більше цікавили легенди про молоді роки Мойсея в Єгипті, аніж постать найбільшого старозавітного пророка Ізраїля. Значно повніше у творчості письменниці репрезентовані агіографічні сюжети, мотиви та образи. 1930 р. вона публікує брошуру «Свята Христина (її життя і діла)», що є історизованою легендою про життя святої, а не житієм у його канонічному розумінні.

Загалом агіографічні образи, до яких звертається Наталена Королева у своїй творчості 30-х рр., – це маловідомі в католицькій церкві святі або винятково католицькі святі. Це дає їй змогу вільно інтерпретувати їхні постаті, створюючи власні легенди. Крім того, у багатьох творах письменниці святі відтворені, так би мовити, «за життя», але таким чином, щоб унаочнити просування героя «шляхом до спасіння»: Марцел («Центуріон»), Максимін, Бонус, Радіана («Quid est veritas?»), Афра, Антонія, Монтанус та ін. («Сон тіні», «Останній бог»).

Наталена Королева називала себе «пристрасною “колекціонеркою” різних старих легенд» [1; 180], тож не дивно, що в її творах саме таких, зібраних по всіх усюдах, найбільше. Проте, за винятком загальновідомих оповідей, установити зв'язок більшості

сюжетів з локальними легендами/ переказами або авторською фантазією майже неможливо. Адже письменниця не просто знала, а «відчувала» до найменших дрібниць особливості жанру, тож цілком могла створити свою «народну» легенду чи переказ на основі будь-якого цікавого їй факту. Найчастіше в її творчості трапляються стилізації легенд про чудеса: святих («Дідусь» та ін.) або щирої молитви й чистоти серця («Вітраж», «Молитовник» тощо). Твори на цю тему регулярно публікувалися в періодиці, 1936 р. 15 ранніх оповідань було об'єднано у збірку під заголовком «Інакший світ».

Крім того, в доробку Наталени Королевої є твори, що мають виразний характер «авторської легенди». До таких належить оповідання «Чайка» – релігійно-чудесні та народнописенні образи свідчать про належність твору до легенд, але символічність змісту та прихований дидактизм дають змогу кваліфікувати цей твір як жанровий різновид притчі – параболу. Розгорнутою авторською легендою можна назвати також повість «1313». Історія молодого лицаря Костянтина Анклітцена, в чернецтві – Бергольда, розгортається на тлі боротьби добра і зла в душі героя, особлива увага при цьому зосереджується на проникненні до неї Сатани-Спокусника. Можна сказати, що твір є історією («легендою») про смертоносний винахід як наслідок смерті душі. Письменниця навіть уводить наприкінці твору фігуру «оповідача» – старого пустельника, який переповідає «сконцентрований залишок» історії «братів Шварців», що зберігся в народній пам'яті.

Любов до легенд (і за тематикою, і в жанровому сенсі) позначилася й на творах, що загалом належать до автобіографічної прози. Деякі подорожі героїні таких творів у «минуле» мають усі риси вставних переказів («Сторінка з книги», «Мумтаз-і-Магаль»). Окремі з автобіографічних оповідань тяжіють до легенд про чудо («Передйорданська ніч»), але в більшості своїй – це барвисті спогади про цікаві випадки з насиченого життя письменниці («Гімн»). Одним із найяскравіших, вочевидь, було її перебування в Київському інституті шляхетних дівчат. Цьому періоду Наталена Королева присвятила окрему повість «Без коріння». У листі до О.Кошиця вона з цього приводу писала: «В тому волюмчику, мабуть, і Ви пізнаєте “тінь минулого” <...> Може згадаєте й деякі забуті деталі з тієї “Атлантиди”, що ще зберігається десь у мріях – тих найтриваліших елементах життя» [14; 272].

Минуле, як і образ України, дедалі частіше уявляються Василеві та Наталені Королевим «золотою Аркадією», «втраченою Атлантидою». Це почуття посилюється через постійну полеміку довкола творів Наталени в Галичині. Її нещадно критикували за незнання та штучність мови, за дилетантство або ж, навпаки, за філософічну ускладненість, за порушення релігійних канонів, за екзотичність тематики. Творчість письменниці, мабуть, справді була незвичною на тлі тогочасної української літератури.

Значно легше вона тлумачиться у зіставленні з європейським письменством, де від початку XIX ст. поступово поновлювалася та посилювалася католицька традиція як реакція на загальну секуляризацію суспільства. Особливо яскраво «католицьке відродження» позначилося на французькій літературі межі століть (Ф.Моріак, П.Клодель та ін.). Також Наталені Королеві була близькою тенденція, яка з'явилася у письменстві початку XX ст., що її пізніше назвуть «францисканізмом» (піднесено-шанобливе ставлення авторки до францисканства простежується в її автобіографічній прозі та спогадах чоловіка).

В українській літературі в період 1922–1931 рр. також існувала група католицьких письменників «Логос», яку очолював О.Мох (один із найприхильніших критиків Наталени Королевої). У 1931–1939 рр. трибуною католицьких письменників був часопис «Дзвони», що його редагував П.Ісаїв. Проте попри ревну католицьку релігійність письменниця не належала до жодного угруповання. Її проза перейнята християнським пафосом, ідеями Нового Завіту та раннього християнства. Принципове небажання брати участь у будь-яких літературних полеміках чи міжпартійних чварах також не додавало письменниці розуміння.

Насправді визнання та слави Наталені Королеві не бракувало, вона навіть була лауреаткою кількох літературних премій. Проте критику письменниця сприймала болісно, особливо ту, що ставила під сумнів правдивість її знань та відданість українській справі. Не склалися у неї й особисті стосунки з українськими митцями – еміграційна інтелігенція поставилася до Наталени вороже: її не розуміли, їй не вірили. Особливі підозри викликало чужинецьке походження авторки. Зарадити справі намагався Василь Королів, написавши «патріотичну» біографію дружини, за якою Наталена народилася на Волині, її батько був українського роду, значна частина подій у цій версії спрощувалася. Наталена згодом писала, що спочатку все те робилося без її відома, але пізніше вона свідомо пристала на це.

Початок Другої світової війни застав Наталену Королеву в розквіті творчих сил. Вона й далі писала попри погіршення умов, проблеми зі здоров'ям, розчарування, що засвідчені в листах Василя Королева. У 40-х рр. в окупованій Празі видавництво «Пробоем» готувало до друку «нову» двочастинну збірку Наталени «Легенди старокиївські». Василь розробив художнє оформлення і з гордістю написав, що твори так сподобалися читачам, що з'явилося кілька претендентів на видання. Можна припустити, що частково цей «ажіотаж» виник через суголосність тематики циклу «чорноморській доктрині» Ю.Липи.

Сам Василь Королів у цей час працював над книжкою спогадів «Згадки про мою смерть» і відразу після її закінчення відвіз рукопис до видавництва. 11 грудня 1941 р. він повернувся з Праги і на порозі,

ледь привітавшись із дружиною, помер від серцевого нападу. Згодом від спільних знайомих Наталена дізналася, що того дня її чоловіка викликали на допит у гестапо. Оpubліковані наступного року «Легенди» Наталена присвятила чоловікові. Вона почала тоді писати автобіографічну повість «Хрест», що була опублікована 1943 р. у часописі «Пробоем». Від 1944 р. письменниця «зникла» з літературних обріїв і понад десять років перебувала в «забутті». Пізніше вона писатиме: «Довго ходили чутки по світі, що я вже не живу, що мене вбили німці. Бо я не належала до жодної організації і за останні роки німецької окупації не писала, бо ніде мене не хотіли друкувати. Щоб жити – я вчителювала. А по 5–6 годинах учительської праці не дуже розпишешся!» [2; 65].

Те, що письменниця Наталена Королева ледь животіє, наймаючись для заробітку на різні господарські роботи, першим оголосив у 1957 р. митрополит Іларіон (Іван Огієнко), випадково довідавшись про це від якогось емігранта. Він одразу написав Наталені Королевій, пропонуючи допомогу. «Зворушив мене Ваш лист, аж до сліз, по смерті Дружини українці мене цілком відцурались <...> Живу як Робінзон на безлюдному острові – навіть без П'ятниці» [16; 190], – писала вона у відповідь. Від того часу поновлюється листування Наталени з багатьма українськими еміграційними діячами: Олександром Копач, Левом Биковським, Олександром Мохом та ін. До неї приїздять і з радянської України. Так, з Олександром Бабишкіним письменниця листувалася кілька років та переслала йому в Київ до Інституту літератури кілька рукописів своїх творів.

У 50-ті рр. самотня Наталена Королева взяла до себе на виховання сусідського хлопця Войтеха, допомогла йому довчитися, а коли Войта одружився, віддала молодому подружжю більшу частину будиночка, а сама перейшла в окрему кімнатку. Прибрана родина доглядала хвору письменницю, але грошима допомогти не могла. Тож Наталена змушена була до останнього працювати, при цьому намагалася, доки може, жити своїм життям, цінуючи власний спокій та незалежність.

Вона написала велику автобіографічну повість «Шляхами і стежками життя», що її вважала «остаточним і найбільше правдоподібним своїм життєписом» [2; 68]. Твір мав складну долю, письменниці довелося кілька разів його копіювати від руки, щоб відіслати в різні видавництва, але щоразу виникали проблеми. Найголовнішою з них була цілковита розбіжність написаного з тим, що подавалося в біографіях Наталени у 30-ті рр. Тривала дискусія з цього приводу, вочевидь, дратувала письменницю. Написавши одного разу пояснення до газети, вона відмовлялася давати ще якісь коментарі з цього приводу. Зате залюбки писала спогади про свої подорожі чи автобіографічні оповідання до різних еміграційних часописів, що знову почали друкувати її твори після широкого відзначення у пресі ювілею письменниці 1958 р.

Поновлені контакти із закордонними видавництвами дали Наталені Королевій змогу реалізувати найбільше бажання останніх років життя – опублікувати роман «Quid est veritas?» (Чикаго, 1961), перевидати повісті (Торонто, Пряшів) та низку оповідань. Головне, на чому тепер залежало письменниці, надрукувати свої твори так, як вони задумувалися, без редакційних виправлень. Тож кожне з видань або перевидань 60-х рр. містить чимало авторських приміток. Функціонально їх можна поділити на три типи: тлумачення або глоси; доповнення-пояснення окремих епізодів, фактів та мотивів у творах; паралельні, окремі тексти мемуарного характеру в загальному обсязі коментарів. Вочевидь, автокоментар можна назвати останнім написаним нею текстом.

Померла Наталена Королева 1 липня 1966 р. Похована в місті Мельник.

Попри сподівання Наталени Королевої, що публікація книжок відновить зацікавлення її творчістю серед широкої публіки, наступний сплеск інтересу до постаті та творів письменниці стався лише за 20 років, у зв'язку з її сторічним ювілеєм. У діаспорній та українській радянській пресі було опубліковано деякі твори та оглядові розвідки про життя і творчість авторки. В діаспорі вряди-годи друкуються окремі спогади сучасників про Наталену Королеву та її твори – переважно автобіографічного характеру, тоді як у незалежній Україні інтерес до письменниці неухильно зростає: з'являються наукові розвідки, друкуються тексти.

Якщо з текстами особливих проблем не виникає – поступово в архівах та в діаспорних часописах, газетах дослідники знаходять дедалі більше нових творів Наталени Королевої, то спроби відшукати документи, які б підтверджували відомі з прижиттєвих видань біографічні дані, зазвичай заходять у глухий кут. Усі біографії письменниці ґрунтуються на її особистих спогадах, автобіографічних творах та коментарях сучасників, здебільшого на основі її ж слів. Відома лише незначна кількість рукописів авторки в українських та зарубіжних архівах. Місцезнаходження листування чи будь-яких особистих документів Наталени Королевої наразі не відомо.

Можливо, такий стан речей відповідає ще юнацькій мрії письменниці – бути перською казкаркою, чие життя огорнуте легендою: «Немає для неї меж просторів, минулого. Вона пряде барвисту пряжу своїх думок, уяв, мрій... Переплітає їх із тим, що пережила сама... Таке пестрий килим, на якому відпочивають духом стружені, знаходять потіху зажурені, а сумні – радість. Повними пригорщами роздає вона радість, потіху, забуття болів життя. Скарби її – ніколи не вичерпуються, бо чим більше роздає їх, тим більше їх прибуває. А її власна радість не може ні зів'янути, ні перецвісти...» [9; 322].

Життя Наталени Королевої овіяне легендами. Письменниця все життя легенди збирала, а наприкінці життя сама їх творила. Отже, її мрія збулася.

Література

1. Бабишкін О. Несподіване, щасливе знайомство / О.Бабишкін // Всесвіт. – 1993. – № 2.
2. Биковський Л. Наталена Королева: (Її життя і творчість за час від 1944 до 1960 року) / Л.Биковський // Визвольний шлях. – 1962. – № 1/97 (171).
3. Голубовська І. Творчість Наталени Королевої в контексті розвитку української літератури першої половини ХХ ст.: дис. ... канд. філол. наук / І.Голубовська. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М.Драгоманова, 2003.
4. Копач О. Наталена Королева / О.Копач. – Вінніпег: Вид-во УВАН, 1962.
5. Королева Н. [Відповідь на анкету редакції] / Н.Королева // Нова хата. – 1938. – № 2.
6. Королева Н. Автобіографія / Н.Королева // Віра й культура. – 1958. – Ч. 4 (52).
7. Королева Н. Без коріння. Во дні они. Quid est veritas?: Повість, роман, новели, оповідання, спогади / Н.Королева. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2007.
8. Королева Н. Інакший світ: Екзотичні оповідання / Н.Королева. – Л., 1936.
9. Королева Н. Маврські струни / Н.Королева // Правда (Канада). – 1970. – № 3–4 (7–8).
10. Королева Н. Моя літературна праця / Н.Королева // Віра й культура. – 1958. – Ч. 5 (53).
11. Королева Н. Останній бог / Н.Королева // Korolivova Natalena. Ostanniy boh. Roman. rkp. – Praha: Památník Národního písemnictví. – 73/66. – № 2.
12. Королева Н. Предок. З анналів і легенд / Н.Королева. – Торонто: Українське вид-во «Добра книжка», 1961.
13. Королева Н. Хризоліт / Н.Королева // Овид. – 1964. – Ч. 3 (130).
14. Маценко П. З гарного минулого (Лист Наталени Королеви до О.А.Кошиця) / П.Маценко // Правда (Канада). – 1970. – № 3–4 (7–8).
15. Наталена Королева. Біобібліографічний покажчик / уклад. К.Костишина; наук. ред. О.Мишанич; автор передм. В.Передирій. – Л.: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.
16. Тюрменко І. Наталена Королева та її сучасники: Іван Огієнко, Олександр Кошиць, Василь Королів-Старий (за матеріалами канадських архівів) / І.Тюрменко // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Серія історична та філологічна. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. – Вип. 3.
17. Федорів Р. Королева, що ходила в інші світи... / Р.Федорів // Жовтень. – 1988. – № 7.

Наталена КОРОЛЕВА

ЧАЙКА

Легенда

Бій стих. Жалобою ночі заслонило небо обличчя своє.

Нерозбірний поклик, одиничний стогін, булькання ще не стужавілої крові в перегризеній горлянці – раненими пташками пурхали й потопали в чорній темряві.

Немов у відповідь озивалося безсиле іржання мечем протятого коня, що співчуття шукав у людини. Страждання й смерть неминуча наблизили німу тварину до воїна, звуки, що вони оба видавали, злилися в акорд однієї спільної мови: мови болю й конання. Скалічені людські й звірячі тіла зрідка підкидалися у останніх судорогах, шукаючи руки, що відчинила б брами у вічність.

З холодною нічною рососою злинули на поле, що парувало кров'ю, Збирачі Душ.

Он схиляється над нерухомими тілами небесний лицар – Михайло Архистратиг. Сяйливим грезетом мерехтять над мерццями його перлово-промінні крила, подих ніжний підносить душі їхні над тілами й рівняє їх у небесні полки. З тих, що полягли за Віру святу, за славу Божу й Правду чисту, збирає Психопомпос Михайло – душі непорочні.

* Друкуємо за вид.: Королева Н. Інакший світ: Екзотичні оповідання / Н.Королева. – Л., 1936.

А з другого краю кривавого поля надпливає ясний Янгол Великої Ради. Той, що йому дано знати й важити вчинки людські, наміри й думки, в найглибших схованках серця людського скриті. Бліде обличчя Янгола. Сумні його темні очі. Сумніші за все сумне на світі; бо ж який це сум безмежний знати все приховане й вибачати?!.

Торкається він своїм крилом трупів безвладних і бере душі з тих, що вмерли за братів своїх, за їхнє щастя й волю, що вмерли з любові до інших. Бо ж любов – це певний ключ до брами райської.

Й іскра по іскрі світляними метеликами підносяться душі з землі ворогливої, – і радісно зникають у юрбі вже вибраних, вже визволених від страждань. Все більш і більш зростають лави нових «воїв небесних». І сяйливим білим шляхом посуваються. Зоряним мостом безсмертя линуть вони з краю до краю темного неба.

Справедливий вибір Янголів Божих, бо ж здійснити справедливість послано їх на землю, на справедливість таку бідну...

Та не самі Янголи на полі бою. Он, у смузі сяйва, що легенько тремтить за небесними полями, обережно, крок за кроком поступає, раз-у-раз схиляючись над полем, ще Третій. Хоч і безмежною любов'ю повні очі його, та ж не дано йому бачити гли-